

Смаглюк О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

Павловська А. А.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач
кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

ДОСЯГНЕННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ОЗНАКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх як спеціального суб'єкта кримінальної відповідальності. Проаналізовано кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн. Крім того, автором досліджені відмінності у визначенні мінімальної вікової ознаки суб'єкта злочину.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, склад злочину, неповнолітні, суб'єкт злочину, спеціальний суб'єкт, покарання, індивідуалізація покарання.

Рассмотрены особенности уголовной ответственности несовершеннолетних, как специального субъекта уголовной ответственности. Осуществлен анализ законодательства некоторых зарубежных стран относительно данного вопроса. Кроме этого, автором исследованы отличия в определении минимального возрастного признака субъекта преступления.

Ключевые слова: уголовное право, уголовная ответственность, состав преступления, несовершеннолетние, субъект преступления, специальный субъект, наказание, индивидуализация наказания.

Міжнародно-правові принципи та норми закріплюють особливий статус неповнолітнього, в тому числі й того, який порушив закон, і вимагають більш лояльного, у порівнянні з дорослими, ставлення всіх держав, що прийняли відповідні зобов'язання, у тому числі й Україна.

Сьогодні в Україні, як і в усьому світі, найвищою цінністю визначено забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Особливу увагу приділено неповнолітнім, які є однією з найнезахищеніших верств населення, що зумовлює необхідність створення особливих умов для забезпечення та реалізації їхніх прав [1, с. 95–98].

Дослідження питання віку, з якого особа підлягає кримінальній відповідальності є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє з'ясувати особливості та закономірності регламентації даної загальної ознаки суб'єкта складу злочину.

Останніми роками питання, що пов'язані з віком суб'єкта злочину досліджували й вивчали такі вчені: Н. Л. Березовська, Ю. В. Баулін, В. М. Бородін, В. М. Бурдін, І. П. Васильківська, В. О. Глушков, Т. О. Гончар, Л. С. Дубчак, Я. М. Квітка, С. Г. Киренко, А. О. Клевцов, Н. Я. Ковтун, Н. М. Крестовська, Н. А. Орловська, О. О. Северін, В. Я. Тацій та ін.

Проте проблема вчинення злочинів неповнолітніми є однією з актуальних проблем українського суспільства, що потребує нагального розв'язання. Тому мета статті полягає в тому, щоб ґрунтовно дослідити питання віку, з досягненням якого особа підлягає кримінальній відповідальності.

Відповідно до міжнародної Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., що була ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-ХІІ, дитиною є кожна людська істота по досягненню 18-річного віку [2, с. 42]. Проте в Україні законодавчо встановлено градацію віку дитини в таких вікових категоріях: малолітньою вважа-

ється дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Своєрідність неповнолітніх як спеціального суб'єкта кримінальної відповідальності, передусім, полягає в тому хронологічному віці, який зумовлює психічний та фізіологічний розвиток особистості, набуття нею певних знань, навичок та вмій, що дає змогу усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій та керувати ними.

Для розкриття ознак суб'єкта злочину важливим є встановлення на законодавчому та правозастосовному рівнях вікових критеріїв, які б дозволяли зробити висновок про те, що особа належним чином сприймає свої дії та здатна керувати ними. Зазначене полягає не лише у правильній оцінці фактичних ознак конкретної життєвої ситуації, а й її соціального аспекту, зокрема, співвідношення дій особи та її оточуючих з усталеними моральними та правовими нормами [3, с. 147–148].

Як відомо, досягнення певного віку – необхідна умова притягнення до кримінальної відповідальності. Отже, законодавець, враховуючи в першу чергу дані медицини, психології, педагогіки та ін. наук при встановленні віку кримінальної відповідальності виходить з нормальних, типових для більшості підлітків умов їх розвитку й формування на певних етапах їх життєвого шляху. Слід зазначити, що віком прийнято називати періоди розвитку людини, який характеризується якісними змінами у фізичних і психічних процесах і підлеглий особливим закономірностям в їх протіканні [4].

Запровадження вікових меж кримінальної відповідальності зумовлене існуючими у конкретному суспільстві уявленнями про набуття більшістю його членів здатності розуміти суспільний характер своїх дій та їх наслідків (у тому числі суспільно небезпечних) із моменту досягнення певного віку.

У відповідності з кримінальним кодексом України законодавець диферен-

ційовано підходить до встановленню віку кримінальної відповідальності. Так, ст. 22 КК України зазначає, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років, а за окремі види злочинів (перелік яких чітко регламентований кримінальним законодавством) від відповідальності та покарання протягом останніх з 14-річного віку.

Вважаємо за необхідне відмітити, що зазначені мінімальні вікові межі не є абсолютно загальноновизнаними, адже в період розроблення та обговорення проекту Кримінального кодексу України були пропозиції як про їх підвищення, так і зниження. Так, переконливі аргументи є і для того, і для іншого вирішення. Але Кримінальний кодекс України 2001 р. зберіг традиції КК УРСР 1960 р., встановивши загальний вік кримінальної відповідальності – 16 років.

Проте в окремих випадках, як і в попередніх кримінальних кодексах нашої країни, коли йдеться про злочини, що являють підвищену суспільну небезпеку або їх значну поширеність кримінальна відповідальність згідно з ч. 2 ст. 22 встановлена з 14 років. При цьому слід зазначити, що перелік злочинів, за які передбачена відповідальність з 14-річного віку законодавцем в КК України 2001р. дещо уточнений та розширений.

До таких злочинів відносяться: умисне вбивство (ст. ст. 115–117); посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст. ст. 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст. ст. 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (ст. 113), бандитизм (ст. 257), терористич-

ний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст. ст. 147 і 349), зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті (ст. 153), крадіжку (ст. 185, ч. 1 ст. ст. 262, 308), грабіж (ст. ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, ч. 3 ст. ст. 262, 308) вимагання (ст. ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. ст. 194, 347, 352, 378, ч. 2 і 3 ст. 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 2 і 3 ст. 289), хуліганство (ст. 296).

Таким чином, визначаючи обсяг кримінальної відповідальності за діючим КК України законодавець як би передбачає дві вікові межі 16 і 14 років (ст. 22), пов'язуючи їх в першому випадку з відповідальністю за ширше коло злочинів, а в другому тільки в переліку зазначеному в ч. 2 ст. 22 даного кримінального кодексу.

Останнім часом, ми спостерігаємо тенденцію зростання злочинності серед неповнолітніх, у зв'язку з чим постає питання про необхідність як зниження, так і розширення меж віку кримінальної відповідальності. Деякі вчені-юристи, з огляду на те, що суспільно небезпечні діяння вчиняють особи до 14 років, пропонують переглянути положення кримінального законодавства України щодо віку кримінальної відповідальності [5].

Так, В.Г. Павлов пропонує знизити вікову межу кримінальної відповідальності до тринадцяти років осіб, які вчинили вбивство, умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, крадіжку, грабіж, розбій, хуліганство при обтяжувальних обставинах [6, с. 35].

У свою чергу, В.М. Бурдін пропонує розподілити віковий поріг кримінальної відповідальності на чотири групи: діти до 11 років; підлітки 11–14 років; підлітки 14–16 років та неповнолітні 16–18 років. На його думку, діти віком до 11 років перебувають поза сферою криміналь-

но-правового впливу і не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності; неповнолітні віком від 11 до 14 років притягуються до кримінальної відповідальності лише за вичерпний перелік злочинів, за умови підтвердження висновком експертизи відповідальності фактичного рівня розвитку їх хронологічному віку, достатнього для винної відповідальності [7, с. 10].

На наш погляд, позиція законодавця, який установив спеціальний (знижений) вік, з якого настає кримінальна відповідальність з 14 років, є досить обгрунтованою, оскільки неповнолітні віком 11–13 років не здатні в повній мірі прогнозувати суспільний характер своїх учинків, саме за рівнем свого психофізичного розвитку.

Проте, на наш погляд, ця проблема вимагає ґрунтовного вивчення і дослідження, виходячи з сучасних реалій і криміногенної ситуації в країні, остаточний дозвіл якої можливий тільки на законодавчій основі.

Вивчаючи проблему щодо вікової межі притягнення до кримінальної відповідальності, не можемо не зазначити, що вік, як важлива ознака суб'єкта злочину, по різному встановлювався й в зарубіжному кримінальному праві різних держав на всіх етапах їх розвитку та був схильним до значно більших коливань в порівнянні з нашим вітчизняним кримінальним законодавством, зрозуміло, з урахуванням особливостей тієї чи іншої країни.

Слід зазначити, що в деяких країнах мінімальний вік взагалі не встановлений, що в принципі дозволяє притягувати дитину до кримінальної відповідальності майже не з моменту її народження.

Так, мінімальний вік кримінальної відповідальності в 7 років встановлений в Австралії, Йорданії, Ірландії, Пакистані й за загальним правом у США (при цьому кожний штат додатково встановлює вік притягнення до кримінальної відповідальності самостійно). В кримінальних кодексах Колорадо й Луїзіани

зазначений 10-річний вік, в кримінальних кодексах Джорджії й Іллінойсу – 13-річний, Мінесоти – 14-річний, Техасу – 15-річний, в кримінальному кодексі Нью-Йорка 16-річний [8]. Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 р. (ст. 82) передбачав, що «до дитини, яка не досягла семирічного віку, справжній закон не застосовується», спеціальною ухвалою в 2002 р. вік правової відповідальності був збільшений до 10 років [9, с. 236 Ужгород].

В Англії з ухваленням Закону про дітей і підлітків 1933 р. вік настання кримінальної відповідальності був підвищений до 8 років, а потім Законом про дітей і підлітків 1969 р. – до 10 років. У Новій Зеландії – 10 років, Туреччині – 11 років, Канаді – 12 років. У США підлягають юрисдикції суду у справах неповнолітніх особи 6–12-ти років, максимально – 15-ти – 17-ти років (залежно від штату) [10, с. 82, 119, 142]. Кримінальне законодавство Франції встановлює, що «цей закон визначає такі умови, за яких можуть призначатися покарання неповнолітнім старше 13 років» [11, с. 7]. Кримінальний кодекс ФРН (§ 19) передбачає можливість притягання до кримінальної відповідальності дітей, що досягли віку 14 років [12, с. 16].

Підводячи підсумок проведеному аналізу зарубіжного досвіду виникнення кримінальної відповідальності щодо настання певного віку неповнолітніми, слід зазначити ряд особливостей. У багатьох зарубіжних країнах встановлений нижчий вік кримінальної відповідальності, чим у вітчизняному кримінальному законодавстві. Виділяються декілька вікових груп неповнолітніх, до кожної з яких можуть бути застосовані певні виховні заходи й заходи покарання. Уявляється доцільним відмітити, що кримінальне законодавство зарубіжних країн, в якому неможливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не досягли певного віку, ґрунтується на теорії неосудності, не виключає застосування до неповнолітніх заходів виховного ха-

рактеру без судового розгляду й притягнення до кримінальної відповідальності.

Таким чином, слід погодитись, що вітчизняне кримінальне законодавство, яке регламентує особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, потребує подальшого вдосконалення та доопрацювання. Установлюючи ці особливості, законодавець передбачив, що норми кримінального закону повинні сприяти врахуванню вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку неповнолітніх, які вчинили злочин. Труднощі в досягненні цих цілей зумовлені віковими соціально-психологічними рисами неповнолітніх. Передусім під час удосконалення норм кримінального права має бути враховано такі характеристики: незрілість мислення; достатність соціального досвіду, нестабільність психіки; підвищена емоційність; підвищена навіюваність і самонавіюваність; схильність до фантазій.

Зважаючи на викладене, слід зазначити, що для нормального функціону-

вання системи правосуддя в справах про притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх, вона має охоплювати врахування вікових особливостей неповнолітнього; юридичні гарантії захисту прав і законних інтересів неповнолітніх; повноту індивідуального соціально-психологічного дослідження особистості неповнолітнього; вибір індивідуального заходу впливу та його виконання.

Але у світлі подальшого вдосконалення кримінальної політики України відносно неповнолітніх не варто забувати про принцип, сформульований у ст. 3 Конвенції про права дитини: «у всіх діях відносно дітей, незалежно від того, робляться вони державними або приватними установами, питаннями соціального забезпечення, що займаються, судами, адміністративними або законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [2, с. 25].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Снявська Ю. Ю. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх / Ю. Ю. Снявська // Держава та регіони. Серія: Право. – 2010. – № 3. – С. 95–98.
2. Конвенція про права дитини 1989 р.: зб. міжнар. док. та норм. – прав. актів України з питань соціально-правового захисту дітей. – К.: Логос, 2001. – Ч. 1. – С. 42–63.
3. Берзін П. С. Суб'єкт злочину / П. С. Берзін, В. О. Гацелюк // Вісник асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 144–159.
4. Словник основних понять: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medbib.in.ua/slovar-osnovnyih-ponyatiy-39390.html>
5. Юзікова Н. Періодизація віку, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх: вітчизняна практика та європейський досвід / Н. Юзікова: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-24101.html?page=27>.
6. Павлов В. Г. Суб'єкт пресуупления и уголовная ответственность / В. Г. Павлов. – СПб.: Лань; Фонд «Университет», 2000. – 192 с.
7. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. М. Бурдін. – К., 2002. – 18с.
8. Камарницький А. В. Современное законодательство об уголовной ответственности и наказаний несовершеннолетних в России и зарубежных государствах / А. В. Камарницький: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.superinf.ru/view_helpstud.phpid=895.
9. Уголовный кодекс Швейцарки. Перевод с немецкого / Науч. ред.: Серебренникова А. В. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 350 с.
10. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира: справочник / Ф. М. Решетников. – М.: Юридическая литература, 1993. – 256 с.
11. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): сборник законодательных материалов / Н. А. Голованова, В. Н. Еремин, И. Д. Козочкин и др.; под ред.: И. Д. Козочкин. – М.: Зерцало, 1999. – 352 с.
12. Уголовный кодекс ФРГ / Перевод и предисловие А. В. Серебренниковой. – М.: Зерцало-М, 2000. – 208 с.

Smaglyuk O., Pavlovska A. The age of criminal responsibility, as a sign of a juvenile perpetrator.

Peculiarities of criminal liability of minors as a special subject of criminal responsibility and analyzed the laws of some foreign countries in this regard. Also the differences are investigated in determination of minimum age-old sign of subject of crime. It is noted that a certain age – a necessary condition for criminal liability. The article given the first details of medicine, psychology, pedagogy, and other sciences in establishing the age of criminal responsibility is obtained from the normal, typical for most adolescents and their conditions of formation at certain stages of their life's journey. Thus, it is noted that age are called periods of human development characterized by qualitative changes in the physical and mental processes and subordinate special laws in their flow. The author argues that in noting that for the normal functioning of the justice system in cases of criminal liability of minors, it should include consideration of age-minor; legal safeguards to protect the rights and interests of minors; completeness of individual socio-psychological study of personality minor; selecting the individual measures and its implementation.

Keywords: *criminal law, criminal liability, crime, minors, an offense, special subject, sentence, individualization of punishment.*

Стаття надійшла до редакції журналу 07.10.2014 р.